

PRIOG POZNAVANJU VELIKOG BOSANSKOGA ZLATNIKA

U radu se iznose novi podatci o mjestu nalaza velikih bosanskih zlatnika u selu Hisardžik kod Prijepolja. Nakon sažetog pregleda drugih ostava starog novca u Polimlju, detaljno su analizirani svi dostupni podatci o položajima ostava zlatnog i srebrnog novca nedaleko od manastira Mileševa. Zatim se kraće prikazuju sva najvažnija tumačenja velikog bosansko-g zlatnika ili četverostrukoga dukata. Na kraju autor razmatra u kojim su se povijesnim okolnostima mogle formirati dvije najstarije srednjovjekovne ostave novaca u Polimlju.

Već osamdeset godina u znanstvenoj literaturi posebna pažnja pridaje se tumačenju velikog bosanskoga zlatnika, ili četverostrukog dukata, jedinog poznatog zlatnog srednjovjekovnog slavenskog novca na gotovo čitavom Balkanu. To je zlatnik koji potječe iz jedne od dviju rasutih ostava novca, slučajno otkrivenih u selu Hisardžik kod Prijepolja, nedaleko od znamenitog manastira Mileševa, u području Stare Raške ili Sandžaka.¹

U dolini Lima do sada je otkriveno nekoliko ostava starog novca. Skupni nalazi srednjovjekovnog i uglavnom novovjekovnog novca potječu iz sasvim različitih dijelova Polimlja u sastavu Srbije. Samo dvije ostave pronađene su tijekom arheoloških istraživanja (slika 1.) 1930. godine u selu Pribojska Goleša. Uz potok je otkrivena posuda s nekoliko tisuća različitih primjeraka europskog novca od druge polovice XV. do sredine XVII. stoljeća.² Druga ostava, poznata u literaturi, pronađena je 1970. godine u blizini manastira Kumanice za vrijeme radova na izgradnji pruge Beograd-Bar.³ Oko 300 m od kumaničke crkve, u keramičkoj posudi, koja nije sačuvana, otkriveno je 10 primjeraka zlatnog i 19 primjeraka srebrnog novca, a svi su bili u optjecaju tijekom XVII. stoljeća. Godine 2004. za vrijeme arheoloških istraživanja u oltarskom prostoru crkve manastira Dubnice (Dubrave) pronađeno je 260 primjeraka novca, koji su uglavnom iz XVII. stoljeća.⁴ Razmatranjem nalaza iz te tri ostave, autori su zaključili da su mogle biti formirane za vrijeme trajanja Velikog bečkog rata (1683.-1699.), odnosno, s iznimkom nešto starijega goleškog blaga, u razdoblju od oko 1670.⁵ do 1690. godine.⁶ Posljednja u nizu ostava novca, pronađena je

¹ Članak je dopunjeni dio diplomskog rada *Srednjovjekovni zamak Mileševac*, koji je autor obranio na Odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 29. IX. 2017.

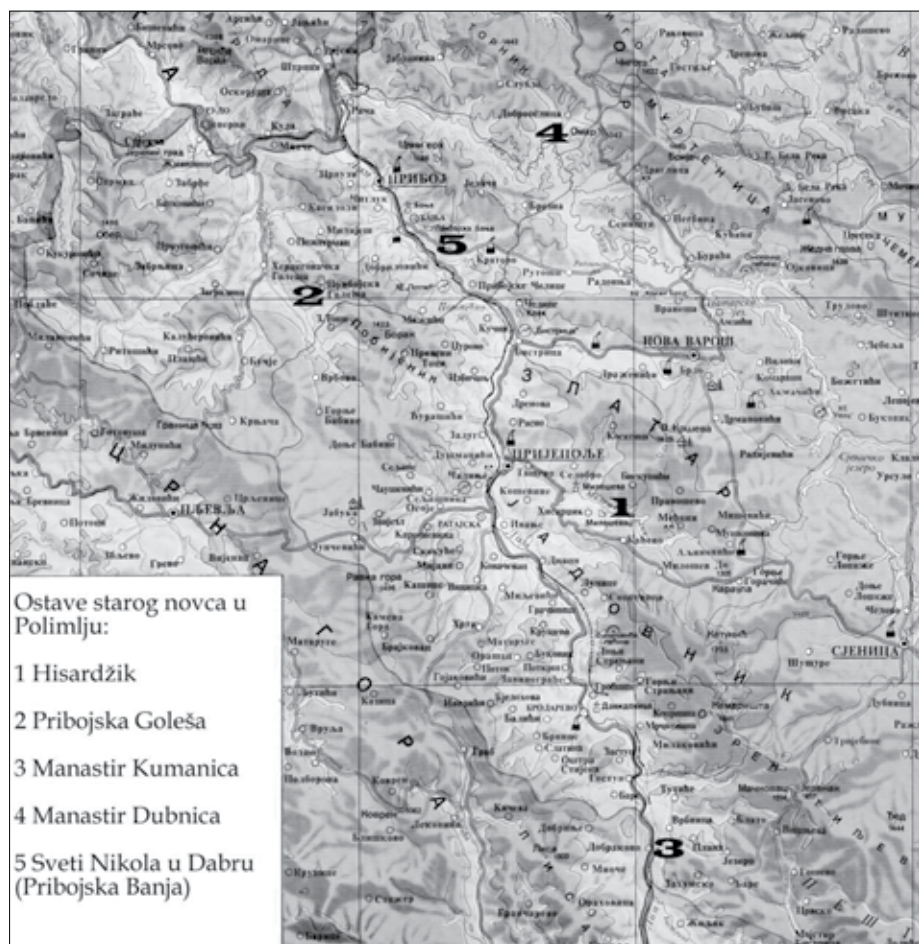
² I. Mirnik, O skupnom nalazu srebrnog novca 15-17. st. iz Pribojske Goleše, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. XXI, No. 1, Zagreb, 1988., 87-129.

³ D. Gaj-Popović, Ostava novca u Kumanici, *Raška Baština*, 1, ur. R. Stanić, Kraljevo, 1975., 225-228; B. Borić-Brešković, Ostava zlatnog i srebrnog novca 17. veka nađena u blizini manastira Kumanice na Limu, *Mileševski zapisi*, 5, Prijepolje, 2005., 87-125.

⁴ G. Gavrić, D. Rašković, Ostava zlatnog novca iz manastira Dubrava, *Naša prošlost*, 13, Kraljevo, 2012., 115-127.

⁵ Josip Klemenc mislio je da ta skupina novca potječe od trgovca koji je putovao po Osmanskom Carstvu te da je blago zakopano oko 1670. godine. Isto tumačenje prihvatio je i Ivan Mirnik; J. Klemenc, *Nalazi novca u Jugoslaviji 1910-1936*, *Numizmatika*, 2-4/1934-1936, Zagreb, 1936., 130; I. Mirnik, op. cit., 88.

⁶ B. Borić-Brešković, op. cit., 95-100; G. Gavrić, D. Rašković, op. cit., 121-122. Veliki bečki rat trajao je od 1683. do 1699.

Slika 1.

2005. godine tijekom arheoloških istraživanja kompleksa manastira Svetog Nikole u mjestu Pribojaska Banja. Rasuta ostava, prikupljena s poda jedne od manastirskih građevina, sastoji se od 141 primjerka srebrnog novca, datiranog u kraj XVI. i prvu polovicu XVII. stoljeća.⁷

Za razliku od nabrojanih skupnih numizmatičkih nalaza, koji su detaljno obrađeni u literaturi i čine dijelove muzejskih zbirki, većina zlatnog i srebrnog novca iz sela Hisardžik, nedugo nakon otkrića, završila je u privatnim kolekcijama ljubitelja starina uglavnom nepoznatih javnosti. Samo tri primjerka tih novca podrobno su analizirana. Najpoznatiji je zlatnik iznimne očuvanosti (slika 2.). Njegovo se kovanje vezuje za jednog od bosanskih kraljeva: Tvrtka I. Kotromanića (1377.-1391.), Stjepana Tomaša (1443.-1461.) ili Stjepana Tomaševića (1461.-1463.). O tom će se zlatniku u nastavku

⁷ M. Bunardžić, Sveti Nikola u Dabru: katalog izložbe, Priboj na Limu, 2006., 19-22, kat. br. 4.

više govoriti. Analizirana su i dva tipološki jednaka srebrna florina ugarskoga kralja Ludovika I. (1340.-1380.), oštećena turpijom ili škarama, a samo je jedan od njih publiciran (slika 3.).⁸

Slika 2. Veliki bosanski zlatnik kralja Tvrtka I. Kotromanića.

Slika 3. Srebrni florin ugarskoga kralja Ludovika I.

Prvi podatci o provenijenciji nalaza ovdje razmatranog srednjovjekovnog novca poznati su iz radova Ivana Rengjea. Godine 1937. Rengjeo navodi da je novac: „[...] donio na prodaju neki musliman iz Prijepolja, gdje je novac i nađen”.⁹ Više djetalja o mjestu nalaza poznati numizmatičar objavio je sedam godina kasnije: „U potrazi, da se pronade i točno ustanovi, gdje je taj zlatnik nađen i izvađen iz zemlje, doznalo se je sljedeće: Seljaci iz muslimanskog sela Hisardžika, nedaleko od Prijepolja u Sandžaku, Abib Hodžić, Smajo Barinac i Rustem Rizvanović pošli su 17. XII. 1935. u obližnju šumu na desnoj obali rječice Mileševke, da nasieku za kućne potrebe drva. Tragajući po šumi naišli su seljaci na jednu pukotinu u živcu kamenu i na njezinu dnu opazi jedan od njih zlatan novac. Prerovavši to mjesto našli su desetak zlatnika i oko 90 komada sitna srebrna novca i s tim nalazom otišli u varošicu Prijepolje, da tamo, osobito zlatne komade unovče.”¹⁰

Deset godina kasnije, zahvaljujući Ivanu Rengjeu, povjesničar Jaroslav Šidak objavio je pismo prijepoljskog trgovca Bećira Hadžihasanovića, upućeno 9. VII. 1938. Aleksandru Poljaniću. Prijepoljski trgovac zabilježio je detalje o još jednom mjestu

⁸ I. Rengjeo, Neobjavljeni dukat kralja Ludovika I., 1340-1380, Numizmatika, broj V., Zagreb, 1953., 30-31, T. II/23.

⁹ I. Rengjeo, Zlatni novac bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića, štampano kao rukopis u 37 numeriranih primjeraka, Sarajevo, 1937., 5.

¹⁰ I. Rengjeo, Četverostruki dukat kralja Stjepana Tomaševića, Hrvatski zmaj: glasilo Viteškog reda Hrvatskog zmaja, Zagreb, 1944., 28.

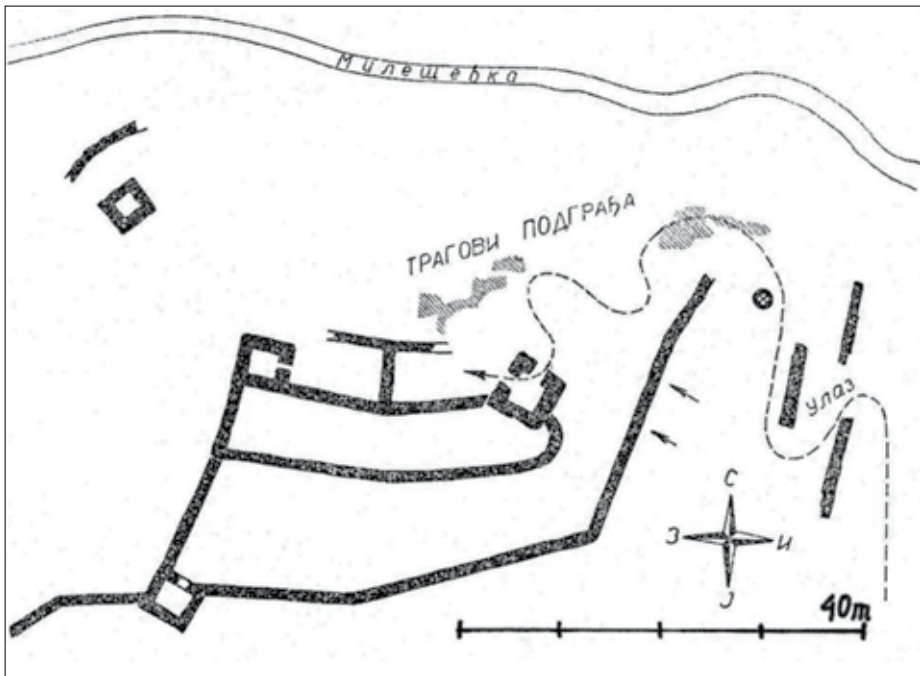
nalaza zlatnog novca, nakon razgovora s jednim mještanimom sela Hisardžik: „Prije tri godine dana kupijo sam od Habiba Hadžića, iz sela Hisardžika (!) čija je kuća u blizini starog zvanog Jerininog grada, pa mi isti opisuje ovako: Idući od kapije na desno od prilike ima oko 50 metara od Istoka odnosno Istoku i tu ima zvani trnak pod tnekom (!) od prilike 100 metara u platijama kuda jedva kože nailaze on je tudne u malo pijeska našao tu paru, i prije 30 godina u istim tijem platijama su nalazili čobani po neku rušpu zlatnu, a iza njega dvojica su čobana našli po 1 rušpu zlatnu”.¹¹ U nastavku pisma, Hadžihasanović piše o položaju skupnog nalaza novca u selu Hisardžik u već opisanom Rengjeovom radu: „Kasnije nekoliko mjeseci isti ovaj Habib, sa Rizvanbegovićem Habibom na protivnoj strani grada više mlina uz potočilo pošli su u drva i Hadžić se svrati pod jednu okapčinu stijenu, radi male nužde i tu mu se ukaže u šuderu 1 zlatna rušpa, i odmah pozove druga i tune stanu čeprkati i tražiti po kršu te su tako našli 10 koma (!) zlatnje rušpi i oko 90 srebre (!) koje sam ja bijo donosio na pregled, kasnije sam ih povratio vamo i na istom tom mjestu seljaci su po cijelu noć sa mašalom luča tražili i roveli taj šuder pa neki od 1 pa do 10 komada su nalazili srebreni (!) i javno prodavali po našoj čaršiji, među tijekom je ovdašnja Žandarmerija i policija povelu istragu i isleđivala doskora i od mene su bili oduzeli 1 zlatnu rušpu i 88 komada rušpi srebreni koje ste Vi gledali.”¹²

Podatak o trećem mjestu nalaza zlatnog novca objavio je Mihailo Dinić, kome je povjesničar umjetnosti i arheolog Svetozar Radojčić, ispričao što zna o okolnostima nalaza jednog zlatnika: „U leto 1937 godine snimao sam, kao kustos skopskog muzeja, freske u manastiru Mileševu. Pre polaska na put profesor V. S. Radovanović zamolio me je da mu skiciram plan Hisara iznad Mileševa. Podignut na strmim liticama i znatnog obima, grad se nije mogao lako snimiti. Morao sam u nekoliko mahova da se penjem do ruševina. Seljaci su, kao što se to često dešava, dobili utisak da ja nešto tražim i sve su češće ponavljali priču kako je već neki, njima nepoznat, čovek bio na gradu i našao dukat. Čak su mi – i u tome su se jedino svi slagali – pokazali mesto gde je taj dukat pronađen, odmah kod ulaza u grad, u dvorištu. O daljoj sudbini dukata hteli su samo toliko da reknu da je on u Prijepolju. Ne dajući neku naročitu važnost pričanjima o dukatu, nisam insistirao da doznam činjenicu koja bi sada mnogo koristila. Da sam se više raspitivao, možda bih ipak doznao ko je našao dukat. Ja sam tada imao utisak da je nepoznati čovek izmišljen i da je neko od seljaka našao dukat i prodao ga, ili zamenio, u Prijepolju.”¹³ Radojčić je spomenutu skicu tvrđave Mileševac ustupio profesoru Diniću. Na skici, zapravo prvom poznatom tlocrtu ove utvrde, označeno je navodno mjesto nalaza dukata, u obliku kružića, postavljenog na prostor između ulaza u grad i veoma oštećenog dugog bedema koji se pruža k sjeveroistoku do litice (slika 4.).

¹¹ J. Šidak, Iz bosanske srednjovjekovne numizmatike, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. VI., Sarajevo, 1954., 52. Šidakov rad pod istim naslovom objavljen je u ispravljenoj verziji godinu dana kasnije: J. Šidak, Iz bosanske srednjovjekovne numizmatike, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. VII., Sarajevo, 1955., 95-101.

¹² J. Šidak, loc. cit.

¹³ M. Dinić, Veliki bosanski zlatnik, Istorijški časopis, knj. III., 1951-1952, Beograd, 1952., 43-44.

Slika 4. Tlocrt Mileševca prema Svetozaru Radojčiću i s označenim mjestom nalaza zlatnika blizu ulaza u grad.

Danas se malo tko od Hisardžana sjeća priče o nalazima zlatnog i srebrnog novca u ovom selu, prije osamdeset i više godina. U razgovorima s nekoliko starijih ljudi rodom iz Hisardžika autor ovih redaka pokušao je odrediti što bolje lokacije skupnih nalaza zlatnog i srebrnog novca.

Habib Hadžić, u Rengjeovim radovima pogrešno vođen kao Abib Hodžić¹⁴, prijepoljskom trgovcu Hadžihasanoviću prenio je svoja znanja o mjestima nalaza zlatnika. Analizom citiranoga dijela pisma poslanog Aleksandru Poljaniću, može se zaključiti da je prvo mjesto nalaza zlatnika bilo 50 metara desno od kapije ili 100 metara k istoku, u liticama kuda koze jedva prolaze. Velika vapnenačka stijena s ostacima tvrđave Mileševac, postupno se spušta k sjeveroistočnoj strani u obliku manjih krševitih zaravni koje se uzastopno smanjuju površinom i lakoćom pristupa. Jedan od istaknutih manjih platoa zove se Gornja Trnjica (slika 5.). Do njega vodi istoimena staza (uz istočnu padinu brda), kojom se pristupalo platou iz pravca prve kapije. Upravo taj izolirani i danas veoma teško pristupačan dio brda, prvi je položaj na kojem su, nekoliko puta, mještani sela Hisardžik, dok su čuvali koze, pronalazili zlatnike. Gospodin Halil Aličković, osamdesetogodišnji stanovnik Hisardžika, vrlo se dobro sjeća priče da je i nakon Drugog svjetskog rata, *negdje na Gornjoj Trnjici* pronalazhen zlatni novac.

¹⁴ Objašnjenje o pravom imenu konkretnog nalazača novca autoru ovog rada pružili su gospodin Jusuf Karahodžić, stanovnik prijepoljskog naselja Luke (rodom iz Hisardžika), i gospodin Bajazit Kapidžija iz Hisardžika.

Slika 5. Sjeveroistočna padina vapnenačkog masiva s ostacima tvrđave Mileševac; položaj kapije i Gornje Trnjice.

Druga lokacija na kojoj su Hisardžani otkrili skupni nalaz 10-11 primjeraka zlatnog novca i oko 90 srebrnih novčića, nalazi se na suprotnoj strani rijeke Mileševke. U pismu Hadžihasanović navodi da je to - *poviše mlina uz potočilo*. Gospodin Džemail Malagić, rodom iz Hisardžika, objasnio je autoru ovog rada gdje se približno nalazi drugo mjesto numizmatičkih nalaza.¹⁵ Treba istaknuti da je na rijeci Mileševki, uzvodno od manastira Mileševce, postojalo više mlinova. Ali, samo jedan od njih spominje se u tom pismu kao orijentir. Taj mlin i danas stoji pokraj Etno restorana blizu Mileševke, ali pogrešno je zabilježeno – potočilo zapravo Točilo koje se spušta niz jugozapadne obronke planine Zlatar (sl. 6.). Točilo je prirodni usjek na padini brda, (gdjegdje djelomično obložen žljebovima od dasaka) koji je služio za transport, odnosno spuštanje drvene građe.¹⁶ Točilo nad Mileševkom, Hisardžani nazivaju i Jelov do, premda je na vojno-topografskoj karti iz 1972. godine ubilježeno kao Jelen do (sl. 7.). Niz Točilo su spuštana drva, prikupljana iz Biskupića i okolnih zlatarskih sela. Gospodin Malagić pamti priču da su dva mještanina pronašla zlatni novac kada su pošli po drva uz Točilo. Prvi je bio već spomenuti Habib Hadžić, a drugi se zvao Hajro Spahija. Gospodinu Halilu Aličkoviću također su poznati slučajni nalazi zlatnika na istom položaju. Neupućen u citirane podatke iz pisma prijepoljskog trgovca Hadžihasanovića i radove Ivana Rengjea,

¹⁵ U razgovorima obavljenim početkom mjeseca kolovoza 2017., sedamdesetpetogodišnji Džemail Malagić iznio je autoru ovog rada brojne vrijedne podatke o prošlosti prijepoljskog kraja, osobito sela Hisardžik.

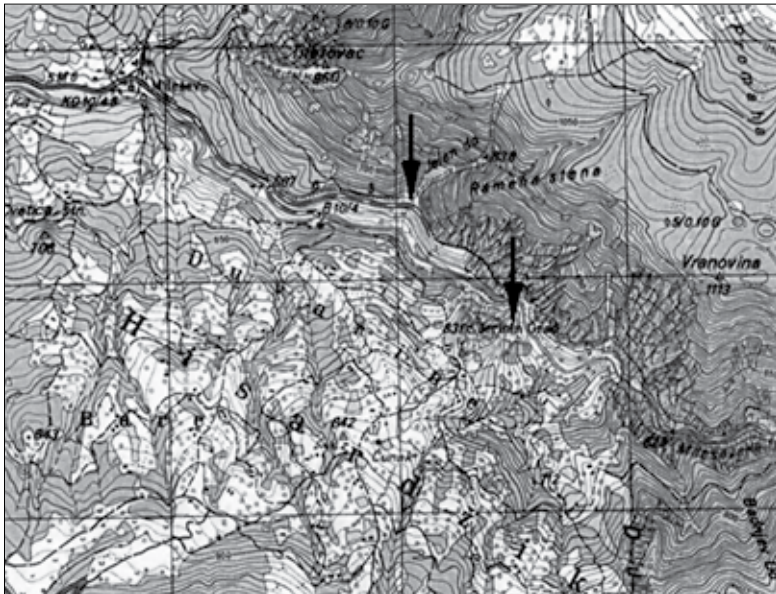
¹⁶ Točila ima u dijelovima Srbije, Bosne, Crne Gore i Hrvatske; *K. Dorđević*, Tara planina, Težak: ilustrovani organ Srpskog poljoprivrednog društva, godina XIX, Beograd, 1888., 217-218, 237-238; *V. Stefanović Karadžić*, Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima, treće (državno) izdanje, u Biogradu, 1898., 768; Rečnik srpskoga jezika, izradili M. Vujanić et. al, redigovao i uredio M. Nikolić, Novi Sad, 2007., 1327.

Aličković je davno čuo kako je Habib Hadžić, pošavši po drva uz Točilo, svratio pod jednu okapinu i tamo slučajno pronašao zlatnik.

Slika 6. Točilo ili Jelov do. Promatrano iz pravca jugozapada.

Slika 7. Detalj vojno-topografske karte, s označenim mjestima skupnih nalaza srednjovjekovnog novca u selu Hisardžik.

Nalazače srednjovjekovnog novca iz sela Hisardžik često je privodila policija i žandarmerija, i prije i poslije Drugog svjetskog rata. Optuživani su i ljudi koji nisu pronašli zlatni i srebrni novac, niti su sudjelovali u prodaji tog novca trgovcima, a koji su antikvite dalje preprodavali imućnim kolekcionarima. U potrazi za zlatom, mještani Hisardžika kopali su u više navrata na prethodno opisanim lokacijama, ali nažalost i unutar bedema zamka Mileševac, što je mjestimice uočeno i tijekom arheoloških iskopavanja na ovoj utvrdi sedamdesetih godina prošloga stoljeća.¹⁷

U jesen 1936. godine određena količina starog novca iz Prijepolja dospjela je u sarajevsku mjenjačnicu Menahema Saloma. Tada je zapažen jedan zlatnik koji je kupio i u svoju kolekciju starina uvrstio Aleksandar Poljanić, direktor Zemaljske banke u Sarajevu.¹⁸ Od tada, zlatnik iz skupnog nalaza novca u selu Hisardžik postaje jedna od glavnih tema razgovora i dopisivanja u krugovima jugoslavenskih, a osobito sarajevskih numizmatičara.

Ivan Rengjeo pripisao je taj zlatnik posljednjem bosanskom kralju Stjepanu II. Tomaševiću (1461.-1463.). Propetog lava na aversu tumačio je kao grb Brankovića zato što je Stjepan Tomašević bio oženjen Marom (Jelenom), kćerju Lazara, sina Đurđa Brankovića. Rengjeo misli da je tim kovanjem bosanski kralj želio naglasiti svoje pravo na srpsku Despotovinu. Rengjeo je mislio da taj zlatnik nije bio novac za trgovačke potrebe, nego da je kovan prilikom dolaska na prijestolje Stjepana Tomaševića, po uzoru na tadašnje europske *quadruple* – četverostruke dukate, te da je potom dijeljen kao kraljevski spomen-dar povodom svečanog krunjenja u Jajcu, u studenom 1461. Nakon Drugog svjetskog rata povjesničar Mihailo Dinić počeo se baviti atribucijom bosanskoga zlatnika. U svojim radovima iznio je drukčije mišljenje od Ivana Rengjea. Dokaze u prilog tvrdnji da je veliki bosanski zlatnik kovan po naredbi bosanskog bana Tvrtka I. Kotromanića (1353.-1377.), za obilježavanje svečanosti njegova okrunjenja u manastiru Mileševi 1377. godine, tumačio je s pomoću povijesnih izvora koje je pronašao u Dubrovačkom arhivu, ali i s pomoću onomastičkih (Stefanus), titularnih (Rex), heraldičkih i sfragističkih elemenata uočljivih na samom zlatniku. Ipak, Rengjeo nije odstupao od svojih stavova u atribuciji zlatnika, uvrstivši ga u svoj poznati *Corpus*.¹⁹

Pored navedenih oprečnih stavova o povodu izrade velikog bosanskoga zlatnika, dovođena je u pitanje i njegova autentičnost jer je samo jedan primjerak tog novca numizmatičarima bio dostupan za pregled. Antun Šimčik vjerovao je da je to krivotvori-

¹⁷ Podatci preuzeti iz dnevnika arheoloških istraživanja srednjovjekovnog zamka Mileševca za 1977. godinu i usmenog priopćenja gospođe Dušice Minić, rukovoditeljice tih iskopavanja.

¹⁸ Više djetalja u *D. Horkić*, *Safari s povećalom* (numizmatički listići), Zagreb, 1974., 61-63.

¹⁹ *I. Rengjeo*, Zlatni novac bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića, štampano kao rukopis u 37 numeriranih primjeraka, Sarajevo, 1937.; *isti*, Neobjavljeni dinar Stjepana Tomaševića, Numizmatičke vijesti, VII-VIII, Zagreb, 1939., 3-4; *isti*, Novci bosanskih banova i kraljeva, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu, god. LV-1943, Sarajevo, 1944., 268, 287; *isti*, Četverostruki dukat kralja Stjepana Tomaševića, Hrvatski zmaj: glasilo Viteškog reda Hrvatskog zmaja, Zagreb, 1944., 28-40; *M. Dinić*, Veliki bosanski zlatnik, Istorijski časopis, knj. III., 1951-1952, Beograd, 1952., 41-54; *I. Rengjeo*, *Dinić Mihailo*: Veliki bosanski zlatnik. (Istorijski časopis, III. Beograd, 1952.), Numizmatika, broj V., Zagreb, 1953., 124-126; *M. Dinić*, Oko velikog bosanskog zlatnika, Istorijski glasnik, 3-4, 1955., 149-157; Numizmatičke vijesti, god. IV., broj 8/9, Zagreb, 1957, 23-25; *isti*, Kovnica Stjepana II. Tomaševića, Numizmatičke vijesti, god. VI., broj 13, Zagreb, 1959, 9-10; *isti*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Graz, 1959., 5, 91, T. XVII/1130.

na.²⁰ Sumnja u originalnost tog posebnog novca produbljena je i zbog njegove iznimne očuvanosti. Tridesetih godina prošlog stoljeća više numizmatičara i arheologa imalo je priliku vidjeti zlatnik iz Poljanićeve zbirke pa su iznijeli svoje dojmove i zapažanja. Za vrijeme svoga boravka u Sarajevu, ljeta 1937. godine, gospodin Grünthal, šef jedne od najvećih firmi za trgovinu starim novcem Robert Ball Nachf. – Berlin, pregledao je zlatnik i potvrdio njegovu autentičnost, a pokušao ga je otkupiti za veliki novčani iznos. Godinu dana kasnije, u Sarajevu je boravio ekspert za numizmatiku Herbert Cahn iz Basela. Upozoren na glasine da je dukat iz Poljanićeve zbirke falsifikat, pregledao ga je i izjavio je da je to apsolutno original te je o tome priložio i pismenu ekspertizu.²¹ Poznati numizmatičari Milan Rešetar i Jozo Petrović nisu imali taj zlatnik u rukama, ali su na osnovi podataka iz rada Ivana Rengjea mislili da je original, za razliku od arheologa Viktora Hoffillera i Josipa Klemenca, koji također nisu vidjeli dukat, ali su u njegovu autentičnost sumnjali.²² Na Rengjeovoj strani o autentičnosti zlatnika bili su i Benko Horvat, osnivač Hrvatskog numizmatičkog društva, i Miroljub Pervan, profesor crkvene povijesti na Teologiji u Sarajevu.²³

Nakon Drugog svjetskog rata, osim Dinića i Rengjea, o velikom bosanskom zlatniku pisao je i povjesničar Jaroslav Šidak, ne iznoseći definitivno rješenje o njegovoj atribuciji.²⁴

Sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća povod za pisanje nekoliko znanstvenih priloga o tom zlatniku iz Poljanićeve zbirke bila je njegova aukcijska prodaja, organizirana u zagrebačkom hotelu Esplanade.²⁵ Numizmatičar Gjuro Krasnov osobno se uvjerio u originalnost velikog bosanskog zlatnika.²⁶ Još jedan ugledni numizmatičar, Ivan Mirnik, napisao je prilog o toj temi. Objavio je nekoliko pisama upućenih Ivanu Rengjeu i Aleksandru Poljaniću, u kojima više znanstvenika iznosi svoja razmišljanja o bosanskom zlatniku, priložio je snimku isprave iz Dubrovačkog arhiva, sa spomenom *ducatos domini regis Bosne magnos quatuordecim* (o kojima je pisao i Dinić), i odredio izradu zlatnika u doba kralja Stjepana Tomaševića, ostavljajući pritom mogućnost da su

²⁰ A. Šimčik, Jedan numizmatički problem. Zlatni novac Štefana Tomaševića posljednjega kralja bosanskog. Studija Ivana Rengjea o nađenom zlatniku, koji bi imao biti novac Štefana Tomaševića. Za novo proučavanje ovog novca, Hrvatska straža, god. IX., br. 231., Zagreb, 10. listopada 1937., 4, 9; isti, Palinodija o zlatnom novcu bosanskom, Hrvatska straža, god. X., br. 109., Zagreb, 14. svibnja 1938., 4-5.

²¹ I. Rengjeo, op. cit., Numizmatičke vijesti, VII-VIII, Zagreb, 1939, 4; I. Mirnik, Prilog proučavanju velikog bosanskog zlatnika, Numizmatičke vijesti, br. 50., Zagreb, 1997., 103.

²² I. Mirnik, op. cit., 101-109; J. P., Ivan Rengjeo, Zlatni novac bosanskog kralja Stjepana Tomaševića (1461-1463), Sarajevo, 1937., str. 23, repr. 12, Umetnički pregled 10, Beograd, jul 1938., 319.

²³ I. Mirnik, op. cit., 104; M. P., Zlatni novac bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, Ivan Rengjeo, Sarajevo 1937., Franjevački vijesnik, god. XLIV., br. 12, Beograd, prosinac 1937., 413. Jaroslav Šidak dobio je potvrdu od profesora Pervana da je njegov članak u Franjevačkom vjesniku potpisan inicijalima, i tu informaciju dao u prikazu Dinićeva rada, u Historijskom zborniku, god. IX., br. 1-4, Zagreb, 1956., bilješka na strani 196.

²⁴ Pogledati bilješke 11 i 23 u ovom radu.

²⁵ B. Barac, 1. Aukcija. Numizmatika, odlikovanja. Hotel Esplanade. Crveni salon. 25. 05. 1996, 14.30 h.

²⁶ Gj. Krasnov, Zlatnik vredniji od zlata, Matica: časopis Hrvatske matice iseljenika, br. 9., Zagreb, 1995., 37. Rad iste sadržine objavljen je i pod drugim naslovom; Gj. Krasnov, Unikatan zlatnik bosanskog kralja Stjepana II Tomaševića (1461-1463), Obol: glasilo Hrvatskog numizmatičkog društva, god. XXXIV., br. 48., Zagreb, studeni 1996., 12-13.

i drugi bosanski kraljevi davali iskovati četverostruke dukate, imajući u vidu postojanje dva spomena velikih zlatnika u dubrovačkoj arhivskoj građi; 1393. i 1461. godine.²⁷

U novijim brojevima časopisa Numizmatičke vijesti objavljeno je nekoliko radova o srednjovjekovnoj bosanskoj numizmatici, a osobita je pažnja pridavana pitanju atribucije velikog bosanskoga zlatnika. Amer Sulejmanagić pripisao je zlatnik bosanskom kralju Stjepanu Tomašu (1443.-1461.). Svoju tezu bazirao je na povijesnim prilikama u Bosanskom Kraljevstvu sredinom XV. stoljeća te iznio tri moguća razloga Tomaševa kovanja zlatnoga dukata: isplata harača Turcima, u iznosu od 9000 dukata zlatnog novca, zatim pokušaj ženidbe kraljeva sina kćerju Francesca Sforze, i kao treći mogući razlog – približavanje glavnim sudionicima Kongresa u Mantovi radi traženja spasa u svojoj zemlji. Sulejmanagić je upozorio na mogućnost da je bosanski zlatnik djelo zlatara iz neke od zapadnoeuropskih zemalja, na osnovu izvedenih dekorativnih elemenata i kvalitete izrade, kao i na to da su njegovi određeni heraldički elementi preuzeti s tuđih grbova te da nemaju stvarno nego fiktivno značenje.²⁸ Nekoliko godina kasnije, potkrijepio je svoju tezu usporedbom slova D iz riječi DEUS, ispisane na zlatniku, s ostalim dostupnim bosanskim novcima te je uočio da se isti oblik slova D pojavljuje na novcu Stjepana Tomaša i na pečatu Pavla Šubića Bribirskog – ali njega je isključio iz atribucije.²⁹ Doprinos poznavanju ovdje razmatranog četverostrukoga dukata pružio je i Tihomir Mikulić. Slično kolegi Sulejmanagiću, zapazio je da bosanski zlatnik može biti djelo zapadnoeuropskoga kalupara, ali njegove je uzore potražio u francuskim kraljevskim zlatnicima XIV. stoljeća. Upozorio je na važnost mjesta skupnog nalaza zlatnika i srebrnjaka – u blizini samog manastira Mileševa, u kojem je krunjen Tvrtko I. (o čemu je pisao i Mihailo Dinić), te istaknuo povijesne okolnosti dolaska na vlast Stjepana Tomaševića i njegova kratkog vladanja, koje ne idu u prilog mogućnosti da se zlatnik veže za svečanost njegova okrunjenja u gradu Jajcu. Mikulić je zapazio i heraldičke elemente na reversu zlatnika; ljiljane – koji se nalaze i na novcu srpskog kralja Dragutina (1276.-1316.), te i krunu s izrastajućim drvetom, a držao je da je njoj uzor grb Pavla I. Šubića, na njegovom pečatu, gdje je također kaciga s izrastajućim drvetom, platnenim ukrasom na zatiljku i orlovskim krilom u štitu. Tako je, prema Mikuliću, kralj Tvrtko I. želio na svom zlatniku naglasiti svoje podrijetlo od Nemanjića i Šubića; po baki Jelisaveti, kćeri kralja Dragutina, i po majci Jeleni Šubić, kćeri bribirskoga kneza Jurja, odnosno sestri Mladena III. Šubića.³⁰

Iz sela Hisardžik u raškom području, jedan od pronađenih zlatnika putovao je preko Sarajeva do Zagreba, prolazeći kroz ruke nekoliko sakupljača starina. Kovnički sjaj tog rijetkog srednjovjekovnog zlatnog novca dovodio je u zabunu pojedine numizmatičare,

²⁷ I. Mirnik, op. cit, 101-109.

²⁸ A. Sulejmanagić, Srednjovjekovna bosanska država pod turskim pritiskom (1414.-1463.) – monetarni aspekt, Numizmatičke vijesti, br. 60., Zagreb, 2007., 127-173; isti, Srednjovjekovni bosanski novac srednjeg i kasnog razdoblja – vrijeme kraljevstva, Numizmatičke vijesti, br. 63., Zagreb, 2010., 120.

²⁹ A. Sulejmanagić, Dokaz u prilog tvrdnji da je veliki bosanski četverostruki dukat iskovao kralj Stjepan Tomaš, Numizmatičke vijesti, br. 65., Zagreb, 2012., 86-95.

³⁰ T. Mikulić, Bosanski kraljevski zlatnik (četverostruki dukat) Stjepana Tomaševića ili Tvrtka I. ?, Numizmatičke vijesti, br. 60., Zagreb, 2007., 174-189. Pogledati i radove: T. Mikulić, O Tvrtkovu kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o Crkvi bosanskoj – I. dio, Numizmatičke vijesti, br. 61., Zagreb, 2008., 110-164; isti, O Tvrtkovu kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o Crkvi bosanskoj – II. dio, Numizmatičke vijesti, br. 62., Zagreb, 2009., 77-126.

koji su sumnjali u njegovu originalnost. Veći broj znanstvenih radova govori o analizi, uglavnom heraldičkih elemenata vidljivih na samom zlatniku iz Poljanićeve zbirke, i o potrazi za odgovorima na pitanje koji je bosanski kralj dao iskovati četverostuki dukat. Samom mjestu numizmatičkih nalaza uglavnom je pridavana manja pažnja, čak i u radovima Jaroslava Šidaka koji je objavio pismo prijepoljskog trgovca s više detalja o samim lokacijama skupnih nalaza novca u selu Hisardžik. Mihailo Dinić, pored svih drugih priloženih argumenata u prilog svojoj tezi da je Tvrtko I. dao iskovati zlatni novac, upozorio je na to da je razlog iznimne očuvanosti zlatnika samo mjesto njegova pronalaska - nedaleko od manastira Mileševa u kojem je Tvrtko I. okrunjen sugubim, odnosno dvostrukim vjencem 1377. godine.³¹

Kazivanja jednog od nalazača novca, uz usmene predaje današnjih stanovnika Hisardžika, upućuju na dva mjesta skupnog nalaza: zlatnog i srebrnog novca na udaljenosti oko 1200 m u zračnoj liniji od manastira Mileševa – uz Točilo, i, u više navrata pronalazačenog zlatnog novca na Gornjoj Trnjici, u zračnoj liniji oko 2000 m od manastira, na sjeveroistočnoj padini vapnenačkog masiva s ostatcima utvrde Mileševac (sl. 7.). Precizno datiranje formiranja tih dviju ostava nije moguće zbog nedostupnosti svih numizmatičkih nalaza, ali pronađeni zlatnik bosanskoga kralja, i dva florina ugarskoga kralja Ludovika I., trebali bi biti bliski po vremenu izrade. Ostave novca u selu Hisardžik mogu se tumačiti kao dijelovi bogate riznice manastira Mileševa, koja je zbog opasnosti morala biti izmještena na sigurnije mjesto. Poput kumaničke ostave, spomenute na početku ovog rada, može se očekivati da su i mileševski monasi, u jednom trenutku odlučili zakopati manastirski novac, planski ga ostavljajući na nekoliko teže pristupačnih lokacija s obje strane rijeke Mileševke, kretajući se dobro poznatim stazama koje su vodile i do mileševskih isposnica (sl. 8.), to jest pečinskih nastambi u manjoj naseobini anahoreta, neposredno vezanih za manastir Mileševu (slika 9.).³² Okolnosti koje su dovele do zakopavanja dijelova mileševske riznice treba tražiti u posljednjim desetljećima XIV. stoljeća, u vrijeme prvih turskih upada u Bosnu³³, možda još za života kralja Tvrtka I. (1377.-1391.), kad je manastir Mileševa bio ugrožen od turskih pljačkaških pohoda i njegova riznica morala je biti skrivena na sigurnije mjesto. Smješten uz dobro poznati bosanski put, koji je spajao Primorje s Kosovom i Metohijom, i dalekim Carigradom na istoku, manastir Mileševa nalazio se uz turski koridor, pogodan i za kasnije osvajačke pohode k Bosni i zemljama na zapadu.³⁴ Dokaze o nemirnom podneblju u čijem središtu je Prijepolje (trg manastira Mileševa) i srednje Polimlje, sadrže dubrovački dokumenti. Ne dugo nakon smrti kralja Tvrtka I., 1391. godine, Prijepolje se ne spominje u dubrovačkim izvorima niz godina.³⁵ Sve brojniji upadi Osmanlija u Bosnu, naročito nakon

³¹ M. Dinić, op. cit., Beograd, 1952., 53.

³² Detaljnije o mileševskim isposnicama u radu: D. Popović, Pečinske crkve i isposnice u oblasti Polimlja – dosadašnji rezultati i pravci daljeg proučavanja, Mileševski zapisi, 5., Prijepolje, 2002., 53-60.

³³ D. Tošić, Bosna i Turci od Kosovske do Angorske bitke, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine, 1., Beograd, 1995., 85-97.

³⁴ S. Ravić, Turski „koridor” kroz Rašku, Užički zbornik, br. 16., Užice, 1987., 107-135.

³⁵ U dubrovačkoj arhivskoj građi Prijepolje se u XIV. stoljeću posljednji put spominje 20. 1. 1392.; E. Kurtović, Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne, I/1, (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365-1521), Građa, XXXI., knj. 2., Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 2017., 32.

Slika 8. Mileševske isposnice u sjevernim liticama pod tvrđavom Mileševac.

Sl. 9. Pogled na tvrđavu Mileševac iz manastira Mileševe.

zauzimanja zemlje Vuka Brankovića 1396. godine, kad je pala Priština, a u Gluhavici (na planini Rogozni) bio smješten turski kadija, samo su produžili prekid trgovine u Polimlju.³⁶ Povoda za sklanjanje dragocjenosti mileševski monasi imali su i u idućim godinama velike političke nestabilnosti uvjetovane ratovima područnih gospodara i u turskim poharama. Samo jedan novčić kovan početkom XV. stoljeća, otkriven u ostavama uz Točilo ili na Gornjoj Trnjici, pomaknuo bi datiranje njihova zakopavanja, ali ne i osporio njihovu pripadnost mileševskoj riznici. Zamak Mileševac, u blizini kojega se nalazi i mjesto nalaza zlatnika, prvi je put spomenut godine 1444. u jednoj povelji

³⁶ M. Šuica, Vuk Branković – slavni i velmožni gospodin, Beograd, 2014., 161-163.

sicilijansko-napuljskoga kralja Alfonsa V. Aragonskog, kojom se potvrđuju posjedi velikom vojvodi Stjepanu Vukčiću Kosači.³⁷ Treba postaviti pitanje zašto zlatni novac nije pronalazan unutar bedema tvrđave Mileševac? Prvo rješenje koje se može pružiti jest da tvrđava tada nije ni postojala. Uzimajući u obzir i Radojčićev podatak o mjestu nalaza zlatnika „kod ulaza u grad, u dvorištu“, treba istaknuti da on nije potvrđen ni u pismu Bećira Hadžihasanovića, niti u sjećanju ljudi iz Hisardžika, ali pri budućim arheološkim radovima i eventualnoj revitalizaciji Mileševca (sl. 10.), treba imati u vidu i ovdje iznesene podatke i razmišljanja. Razloga za zakopavanje mileševske riznice u neposrednoj blizini manastira, a njezine bi dijelove još trebalo očekivati zakopane u bližoj okolici³⁸ - svakako je bilo malo onda kad je 1455. godine padom Brankovićeva područja Mileševac postao najistočnija granična utvrda u zemlji hercega Stjepana. Prva poznata turska pohara manastira Mileševe provedena je u studenom 1459. godine³⁹, a samo šest godina kasnije srednje Polimlje s gornjim Podrinjem definitivno je došlo pod tursku vlast.⁴⁰

Slika 10. Zamak Mileševac i džamija u selu Hisardžik.

Najstariji pisani izvor u kojem se spominje mjesto krunjenja Tvrtka I., za kralja *Srbijem i Bosni, Primorju, Hlmsci zemli, Dolnim Krajem, Zapadnim Stranam, Usori, Soli, Podrinju i ktome*, djelo je učenog mljetskog opata Mavra Orbinija iz 1601. godine. Orbinijev podatak o tome da je Tvrtka okrunio mileševski mitropolit⁴¹ dovođen je u

³⁷ M. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, u: *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1980., 462-470.

³⁸ D. Milosavljević, *Izgnubljena riznica manastira Mileševe*, Beograd, 2011., 272-273.

³⁹ Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Sremski Karlovci, 1927., 244.

⁴⁰ S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Beograd, 1964., 263.

⁴¹ M. Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, [prevod Zdravko Šundrica; predgovori Miroslav Pantić, Radovan Samaržić, Franjo Barišić; komentari i izvori Sima Ćirković], drugo dopunjeno i izmjenjeno izdanje, Zrenjanin, 2006., 151 i komentar S. Ćirkovića na strani 386.

pitanje zbog činjenice da se mileševska mitropolija spominje tek sredinom XV. stoljeća. Povjesničarka Marija Janković smatrala je da je ovdje riječ o dabarskom mitropolitu, koji je okrunio Tvrtka I., uz prešutni pristanak Srpske patrijaršije, kneza Lazara i Vuka Brankovića.⁴² Dabarska mitropolija djelovala je unutar bosanske države, ali bila je pod jurisdikcijom Srpske patrijaršije. Datum Tvrtkova krunjenja detaljno je razmatrao Mihailo Dinić i ustanovio da je to bio Mitrovdan 26. listopada 1377. godine.⁴³ Daniele Farlati, autor poznatog djela *Illyricum Sacrum* iz 1769. godine, također spominje mitropolita, ili igumana mileševskog bazilijarnog manastira, iz čijih je ruku Tvrtko I. primio krunu.⁴⁴ Tada je Tvrtko primio sugubi, odnosno dvostruki vijenac, kao simbol dviju država kojima je vladao – Bosne, kojom je njegov rod vladao od početka, i srpske zemlje njegovih praroditelja, koji su ostavili zemaljsko carstvo i preselili se u carstvo nebesko.⁴⁵ Nalazi zlatnika bosanskoga kralja Tvrtka I. mogu se uz pisane izvore promatrati i kao dodatna svjedočanstva Tvrtkova okrunjenja u manastiru Mileševi prije šestočetrdeset godina.

Literatura

- Barac, Borna*, 1. Aukcija. Numizmatika, odlikovanja. Hotel Esplanade. Crveni salon. 25. 05. 1996., 14.30 h.
- Borić-Brešković, Bojana*, Ostava zlatnog i srebrnog novca 17. veka nađena u blizini manastira Kumanice na Limu, Mileševski zapisi 5, Prijepolje, 2005., 87-125.
- Bunardžić, Marina*, Sveti Nikola u Dabru: katalog izložbe, Priboj na Limu, 2006.
- Ćirković, Sima*, Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba, Beograd, 1964.
- Ćirković, Sima*, Sugubi venac (prilog istoriji kraljevstva u Bosni), Rabotnici, vojnici i duhovnici: društva srednjovekovnog Balkana, priredio V. Đokić, Beograd, 1997., 277-305.
- Dinić, Mihailo*, O krunisanju Tvrtka I za kralja, Glas SKA, CXLVII, Beograd, 1932., 135-145.
- Dinić, Mihailo*, Veliki bosanski zlatnik, Istorijski časopis, knj. III., 1951.-1952., Beograd, 1952., 41-54.
- Dinić, Mihailo*, Oko velikog bosanskog zlatnika, Istorijski glasnik, 3-4, 1955., 149-157.
- Dorđević, Kosta*, Tara planina, Težak: ilustrovani organ Srpskog poljoprivrednog društva, godina XIX, Beograd, 1888., 212-218, 237-243, 267-272.
- Farlati, Daniele*, *Illyricum Sacrum*, IV, Venetis, 1769.

⁴² *M. Janković*, Mileševska mitropolija, Mileševa u istoriji srpskog naroda: međunarodni naučni skup povodom sedam i po vekova postojanja, juni 1985, urednik akademik Vojislav J. Đurić, SANU, naučni skupovi, knj. XXXVIII., Odeljenje istorijskih nauka, knj. 6., Beograd, 1987., 146-150. Treba upozoriti na postojanje još jednog mogućeg mjesta Tvrtkova okrunjenja - u srednjovekovnim Milima, što su prihvatili brojni znanstvenici. Više podataka u literaturi: *D. Lovrenović*, Proglašenje Bosne kraljevstvom 1377. (pokušaj revalorizacije), Forum Bosnae: kultura-znanost-društvo-politika, 3/4, Sarajevo, februar 1999., 227-287; *D. Zadro*, Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovekovnim Milima (Arnautovići kod Visokog), Prilozi, 33., Sarajevo, 2004., 59-100, sa starijom literaturom.

⁴³ *M. Dinić*, O krunisanju Tvrtka I za kralja, Glas SKA, CXLVII, Beograd, 1932., 135-145.

⁴⁴ *D. Farlati*, *Illyricum Sacrum*, IV, Venetis, 1769., 63-64.

⁴⁵ Detaljnije u radu: *S. Ćirković*, Sugubi venac (prilog istoriji kraljevstva u Bosni), Rabotnici, vojnici i duhovnici: društva srednjovekovnog Balkana, priredio V. Đokić, Beograd, 1997., 277-305.

- Gaj-Popović, Dobrila*, Ostava novca u Kumanici, Raška Baština 1, ur. R. Stanić, Kraljevo, 1975., 225-228.
- Gavrić, Gordana, Rašković, Dušan*, Ostava zlatnog novca iz manastira Dubrava, Naša prošlost 13, Kraljevo, 2012., 115-127.
- Horkić, Dragutin*, Safari s povećalom (numizmatički listići), Zagreb, 1974.
- Janković Marija*, Mileševska mitropolija, Mileševa u istoriji srpskog naroda: međunarodni naučni skup povodom sedam i po vekova postojanja, juni 1985, urednik akademik Vojislav J. Đurić, SANU, naučni skupovi, knj. XXXVIII, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 6, Beograd, 1987., 146-153.
- J. P., Ivan Rengjeo*, Zlatni novac bosanskog kralja Stjepana Tomaševića (1461-1463), Sarajevo, 1937., str. 23, repr. 12, Umetnički pregled 10, Beograd, jul 1938., 319.
- Klemenc Josip*, Nalazi novca u Jugoslaviji 1910-1936, Numizmatika, 2-4/1934-1936, Zagreb, 1936, 124-133.
- Krasnov, Gjuro*, Zlatnik vredniji od zlata, Matica: časopis Hrvatske matice iseljenika, br. 9., Zagreb, 1995., 37.
- Krasnov, Gjuro*, Unikatni zlatnik bosanskog kralja Stjepana II Tomaševića (1461-1463), *Obol*: glasilo Hrvatskog numizmatičkog društva, god. XXXIV., br. 48., Zagreb, studeni 1996., 12-13.
- Kurtović, Esad*, Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/1, (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365-1521), Građa XXXI, Knj. 2, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 2017.
- Lovrenović, Dubravko*, Proglašenje Bosne kraljevstvom 1377. (pokušaj revalorizacije), Forum Bosnae: kultura-znanost-društvo-politika, 3/4, Sarajevo, februar 1999., 227-287.
- M. P.*, Zlatni novac bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, Ivan Rengjeo, Sarajevo 1937., Franjevački vijesnik, god. XLIV., br. 12., Beograd, prosinac 1937., 413.
- Mikulić, Tihomir*, Bosanski kraljevski zlatnik (četverostruki dukat) Stjepana Tomaševića ili Tvrtka I. ?, Numizmatičke vijesti, br. 60., Zagreb, 2007., 174-189.
- Mikulić, Tihomir*, O Tvrtkovu kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o Crkvi bosanskoj – I. dio, Numizmatičke vijesti, br. 61., Zagreb, 2008., 110-164.
- Mikulić Tihomir*, O Tvrtkovu kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o Crkvi bosanskoj – II. dio, Numizmatičke vijesti, br. 62., Zagreb, 2009., 77-126.
- Milosavljević, Dragiša*, Izgubljena riznica manastira Mileševe, Beograd, 2011.
- Mirnik, Ivan*, O skupnom nalazu srebrnog novca 15-17. st. iz Pribojske Goleše, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. XXI, No. 1, Zagreb, 1988., 87-129.
- Orbini, Mavro*, Kraljevstvo Slovena, [prevod Zdravko Šundrica; predgovori Miroslav Pantić, Radovan Samardžić, Franjo Barišić; komentari i izvori Sima Ćirković], drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje, Zrenjanin, 2006.
- Popović, Danica*, Pećinske crkve i isposnice u oblasti Polimlja – dosadašnji rezultati i pravci daljeg proučavanja, Mileševski zapisi 5, Prijepolje, 2002., 47-61.
- Ravić, Stanko*, Turski »koridor« kroz Rašku, Užički zbornik, br. 16, Užice, 1987., 107-135.
- Rečnik srpskoga jezika*, izradili M. Vujanić et. al, redigovao i uredio M. Nikolić, Novi Sad, 2007.
- Rendeo, Ivan*, Zlatni novac bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića, štampano kao rukopis u 37 numeriranih primjeraka, Sarajevo, 1937.
- Rengjeo, Ivan*, Neobjavljeni dinar Stjepana Tomaševića, Numizmatičke vijesti, broj 4., Zagreb, 1939., 2-6.
- Rengjeo, Ivan*, Četverostruki dukat kralja Stjepana Tomaševića, Hrvatski zmaj: glasilo Viteškog reda Hrvatskog zmaja, Zagreb, 1944., 28-40.

- Rengjeo, Ivan*, Novci bosanskih banova i kraljeva, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu, god. LV-1943, Sarajevo, 1944., 237-291.
- Rengjeo, Ivan*, Neobjavljeni dukat kralja Ludovika I., 1340-1380, Numizmatika, broj V., Zagreb, 1953., 30-31.
- Rengjeo, Ivan, Dinić, Mihailo*: Veliki bosanski zlatnik. (Istorijski časopis, III. Beograd, 1952.), Numizmatika, broj V., Zagreb, 1953., 124-126.
- Rengjeo, Ivan*, Oko velikog bosanskog zlatnika, Istorijski glasnik, 3-4, g. 1955., s 149-157, Numizmatičke vijesti, god. IV., broj 8./9., Zagreb, 1957., 23-25.
- Rengjeo, Ivan*, Kovnica Stjepana II. Tomaševića, Numizmatičke vijesti, god. VI., broj 13., Zagreb, 1959., 9-10.
- Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Graz, 1959.
- Stefanović Karadžić, Vuk*, Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima, treće (državno) izdanje, u Biogradu, 1898.
- Stojanović, Ljuba*, Stari srpski rodoslovi i letopisi, Sremski Karlovci, 1927.
- Sulejmanagić, Amer*, Srednjovjekovna bosanska država pod turskim pritiskom (1414.-1463.) – monetarni aspekt, Numizmatičke vijesti, br. 60., Zagreb, 2007., 127-173.
- Sulejmanagić, Amer*, Srednjovjekovni bosanski novac srednjeg i kasnog razdoblja – vrijeme kraljevstva, Numizmatičke vijesti, br. 63., Zagreb, 2010., 84-128.
- Sulejmanagić, Amer*, Dokaz u prilog tvrdnji da je veliki bosanski četverostruki dukat iskovao kralj Stjepan Tomaš, Numizmatičke vijesti, br. 65., Zagreb, 2012., 86-95.
- Šidak, Jaroslav*, Iz bosanske srednjovjekovne numizmatike, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. VI., Sarajevo, 1954., 45-53.
- Šidak, Jaroslav*, Iz bosanske srednjovjekovne numizmatike, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. VII., Sarajevo, 1955., 95-101.
- Šimčik, Antun*, Jedan numizmatički problem. Zlatni novac Štefana Tomaševića posljednjega kralja bosanskog. Studija Ivana Rendela o nađenom zlatniku, koji bi imao biti novac Štefana Tomaševića. Za novo proučavanje ovog novca, Hrvatska straža, god. IX., br. 231., Zagreb, 10. listopada 1937., 4, 9.
- Šimčik, Antun*, Palinodija o zlatnom novcu bosanskom, Hrvatska straža, god. X., br. 109., Zagreb, 14. svibnja 1938, 4-5.
- Šuica, Marko*, Vuk Branković – slavni i velmožni gospodin, Beograd, 2014.
- Tošić, Đuro*, Bosna i Turci od Kosovske do Angorske bitke, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine 1, Beograd, 1995., 85-97.
- Vego, Marko*, Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače, u – Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1980., 452-486.
- Zadro, Dejan*, Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovjekovnim Milima (Arnautovići kod Visokog), Prilozi, 33, Sarajevo, 2004., 59-100.